

Estetická skúsenosť dnes. Skúmanie somaestetiky vo vzťahu k estetike každodennosti a estetike environmentu

Adrián Kvokačka; adrian.kvockacka@ff.unipo.sk

Abstrakt: Názov príspevku je narážkou na text Richarda Shustermana *Back to the Future: Aesthetics Today*. V texte sa snažím preskúmať podobnou stratégiou aktuálny stav problematiky estetickej skúsenosti. Sledujem Shustermanove tézy počínajúc textom *The End of Aesthetic Experience*, aby som našiel odpoveď na otázku, či somaestetika bude relevantnou v dnešnej situácii, kedy dochádza k strate záujmu o problematiku estetickej skúsenosti. Odpoveď spočíva čiastočne v skúmaní vzťahu medzi estetickou skúsenosťou a estetikou environmentu a „každodennou“ estetikou (everyday aesthetics), na ich ďalšiu analýzu poukázal Shusterman sám. Výsledok výskumu nás vedie k obnoveniu úlohy estetickej skúsenosti v súčasnej estetike mimo estetiky (alebo filozofie) umenia.

Príučové slová: Shusterman, somaestetika, estetická skúsenosť.

Abstract: Title of the paper is the allusion to an article by Richard Shusterman. In the text, I trying to explore in the similar strategy the current state of aesthetic experience. Starting from *The End of Aesthetic Experience* I follow the notion of aesthetic experience which "will be strengthened and preserved the more it is experienced; it will be more experienced the more we are directed to such experience; and one good way of directing us to such experience is fuller recognition of its importance and richness through greater attention to the concept of aesthetic experience". Is the somaesthetics became the answer to the loss of interest in aesthetic experience? The answer lies partly in examining the relationship between aesthetic experience and aesthetics of environment and everyday aesthetics, which further analysis of the notion pointed Shusterman himself. Result of research leads us to renewed role of aesthetic experience in contemporary aesthetics beyond the aesthetics (or philosophy) of art.

Keywords: Shusterman, somaesthetics, aesthetic experience.

Ponajprv predstavím motivácie, ktoré ma viedli k takto stanovenej téme. Bezpochyby sa v základe tohto rozhodnutia ako prvá motivácia objavuje silnejšia tendencia súčasnej estetiky, ktorá cielene venuje značnú časť svojej pozornosti vedecko-výskumnej, grantovej a publikačnej oblasti, ktorá sa nachádza za hranicami umenia, alebo tým, čo je dnes reprezentované pojmom umenia. Značná rozkolísanosť pri jeho definovaní, ktorú ustanovila podoba umenia prvej polovice 20. storočia a ktorú prehľbil v roku 1964 Arthur Coleman Danto svojou pamätnou štúdiou *Artworld* (Danto 1964) a prirodzene procesy ňou spustené, to všetko odkrylo cestu k hľadaniu novej oblasti, teda oblasti staronovej, oblasti mimo umenia. Táto rovina vyústila hneď v roku 1966 k inej, minimálne pre anglofónny svet, prelomovej štúdii Ronalda Hepburna *Contemporary Aesthetics and Neglect of Natural Beauty* (Hepburn 1966). Hepburn naštartoval skúmanie estetiky prírody, resp. environmentálnu estetiku. Toto plne regulérne smerovanie si estetika osvojila a popri rodiacej sa teoretickej báze inštitucionálnej teórie umenia, postštrukturalizmu, postmoderne a analytickej estetike, ktoré, a hlavne posledne spomínaná, sledujú peripetie umenia a jeho pojmu, tu estetika roztvára pôvodne marginalizované témy, témy vytesnené na okraj záujmu ako je estetika každodennosti, príroda, environment, gender a in (Dadějík 2010).

Mohlo by sa zdať, že somaestetiku radím k týmto marginálnym oblastiam poľa estetiky. Mal som za to, že nie je až tak nosnou pre súčasný diskurz. Avšak silnejšie ohlasy a nové spojenectvá (diskusné skupiny,

vlastný časopis *Journal of Somaesthetics* etablovaný na Aalborg university v Dánsku atď.), ktoré somaestetika dnes získava, ostatne aj samostatný panel pre somaestetiku na Krakovskom kongrese, ukazuje, že som sa azda mylil. Na svoju obhajobu môžem len povedať, že somaestetika sa na Slovensku ešte nestala témou. Pravda existujú o nej zmienky - Mistrík (2015), Makky (2015) a i.), ale nikde som nezachytil cieľnú ambíciu toto podrobne skúmať (a participovať). To je druhá motivácia.

Tretia motivácia, ktorá dala aj podobu názvu tohto príspevku je derivovaná od východiskového stavu somaestetiky, ktorá bola reakciou na problém estetickéj skúsenosti, jej "koniec" v kontexte záverov analytickej estetiky, teda analytickej filozofie umenia. Termín koniec estetickéj skúsenosti nepoužívam náhodne. Odkazuje na text Richarda Shustermana s rovnakým názvom (Shusterman, 1997). Netriviálnu otázku formuluje Shusterman až potom, čo predstaví v obrysoch argumenty kritikov pojmu estetickéj skúsenosti, ktoré v polstoročnej retrospektíve predstavujú tieto mená: Benjamin podľa Shustermana konštatuje stav, kedy „*estetická skúsenosť a jej schopnosť byť identifikujúcou vo vzťahu k umeniu a jeho transcendentnej autonómii erodovala pod vplyvom modernizácia a technológií*“ (Shusterman 1997, s. 31), u Danta si všíma najmä tézu o „*zmyslovo vnímateľných vlastnostiach, vrátane tých, ktoré sú súčasťou estetickéj skúsenosti, [ktoré] sú nedostatočné vo veci rozlíšiteľnosti umenia a nie-umenia*“ (Shusterman 1997, s. 37). Je očividné, že Shusterman číta Danta pozorne, lebo oznamuje aj nasledovný záver: „*Odkedy je estetická skúsenosť neadekvátna pri vymedzení umenia, Danto ju virtuálne ignoruje, subordinuje ju pod iný pojem, ktorý podľa neho bude spôsobilý vykonať akt rozlíšenia. Týmto pojmom je interpretácia. [...] Danto navyše ponúka aj iný argument, podľa ktorého je pojem estetickéj skúsenosti nielen neužitočný, ale dokonca nebezpečný, lebo samotný pojem estetiky vnútorne trivializuje umenie ako to, ktoré vyhovuje pocitu páčenia sa, slasti, boci by malo tendovať k významu a pravde [...]*“ (Shusterman 1997, 37). Medzi kritikov pojmu estetickéj skúsenosti ďalej Shusterman radí Deweyho, Beardsleyho a Goodmana. Až po tejto expozícii sa v závere svojej štúdie Shusterman spýta takto: „*Možno sa estetická skúsenosť, a nie teda len nejaké filozofické ocenenie jej pojmu, už takmer dotýka svojho konca. Čo vôbec môže filozofia urobiť, aby predišla jej úplnej strate?*“ (Shusterman 1997, s. 39). Myslím, že s odstupom času dnes vieme povedať, že Shusterman na otázku odpovedá projektom somaestetiky. A ja sa teda pýtam: podarilo sa somaestetike zabrániť úplnej strate estetickéj skúsenosti?

Nadišiel čas, aby sme sa na somaestetiku pozreli bližšie. Pohľad späť ukazuje takmer 20 ročné úsilie o rehabilitáciu počiatkov estetiky, na ktoré zanevrela moderna a inauguráciu novej, z nášho pohľadu a diskurzu špeciálnej estetiky v podobe somaestetiky. Shusterman svoj projekt roztvára, ako sám tvrdí, po prvýkrát v nemčine v roku 1996 (Shusterman 2012). Samotný otec zakladateľ sa netají, že jeho obrat k soma, ďalší z obrátov po lingvistickom obrate, po obrate k obrazu, inšpiruje jeho pobyt v Berlíne, menovite Wolfgang Welsch a Gernot Bohme. Ich publikácie nenašli v angloamerickom priestore väčšiu odozvu. Tak či onak sa v polovici 90-tych rokov rodí nový projekt, ktorý konvenuje vzrastajúcemu záujmu estetiky o problémy zmyslového vnímania, teda percepcie, ktoré sú prirodzene vedené aj voči ich "disponentovi", t.j. telu. Nástup na scénu estetického diskurzu bol opatrný, Shusterman *Journal of Aesthetics and Art Criticism* publikuje štúdiu *Somaesthetics: A Disciplinary Proposal* (Shusterman 1999) v ktorej vraví, parafrázujem, že osnovať, zakladať novú filozofickú disciplínu po troch miléniách dejín filozofie sa môže zdať ako "bezohľadný akt arogancie" (Shusterman 1999, s. 299), arogancie, ktorá potom pokračuje tým, že táto filozofická disciplína je orientovaná na telo. Vyslovuje však predpoklad, že pôjde o disciplínu, ktorá sa skutočne bude dotýkať podstatných filozofických otázok. Veď cieľom je: „*ukázať jej možnú službyschopnosť, nie je radikálnu novosť. Ak je somaestetika radikálna, tak len v zmysle jej návratovosti k niektorým z tých najhlbších koreňov estetiky a filozofie*“ (Shusterman 1999, s. 299). Shusterman sám vychádza z analytickej filozofie, ale pre svoj projekt "novej filozofickej syntézy" neváha siahnúť ani do iných oblastí a usiluje sa „*inkorporovať idey z pragmatizmu, fenomenológie, hermeneutiky, postštrukturalizmu a východoázijského myslenia*“ (Shusterman 2012, s. 105).

Samotné ciele somaestetiky, disciplíny nevyhnutne interdisciplinárnej a to práve pohybom estetiky za hranicou umenia, sa objavujú v jej základnej "provizórnej" definícii. „*Somaestetika je zameraná na kritické štúdium tela ako miesta senzorickeho estetického hodnotenia a tvorivého sebaapretvárania a na jeho zdokonalenie*“ (Shusterman 1999, s. 302). Shusterman vie, že sa ocitá na tenkom ľade a preto aj považuje interdisciplinaritu za kľúčovú v koncepte somaestetiky:

„somaestetika musí byť interdisciplinárna, lebo porozumenie a kultivácia spôsobov použitia tela ako média pre zmyslovú percepciu a tvorivé sebavyjadrenie sa môže realizovať skutočne až vtedy, keď svoju pozornosť zameriame na skúmanie rozličných rolí a funkcií tela v rozličných oblastiach ľudského života a rozličných environmentoch [...] toto skúmanie zahŕňa ako anatómiu a fyziológiu, tak aj spoločenské a humanitné vedy a samozrejme umenie samotné“ (Shusterman 2012, s. 117)

V predchádzajúcom texte som už naznačil obraty filozofie a estetiky k jazyku, vizualite, lebo som chcel predznačiť sadu obratov, ktoré používa Shusterman v momente, keď predstavuje osobitosť a svojbytnosť svojho nového somaestetického prístupu. Teda relatívne nového, lebo je to prístup, ktorý oprašuje relevantné témy minulosti estetiky ako vedy. Shusterman sleduje premeny, ktoré v dejinách a súčasnosť znamenal obrat k zmyslovosti – perceptual turn - (Shusterman 2012, s. 106 – 108), správne identifikuje trend 20. storočia, ktorý rozširuje hranice estetiky v jej zameraní na oblasť nie umenia - non art focus turn (Shusterman 2012, s. 109 – 112) a to všetko preto, aby v rámci obratu estetiky k praxi - practical turn (Shusterman 2012, s. 113 a n.) predstavil nový obrat - somatical turn, ktorý síce schematizujúco, ale uspokojuivo dokáže ukázať prepojenie predchádzajúcich obratov v soma, v tele. Obrat k zmyslovosti je vlastne pokračovaním Baumgartenovho spôsobu definovania estetiky ako samostatnej vednej disciplíny. Pozornosť sa znovu bude dávať na základnú koncepciu estetiky definovanú práve fokusom na percepciu, vrátane perceptívnych schopností, praktík a skúsenosti. Túto pôvodnú a originálnu ideu široko ponímanej estetiky somaestetika posúva do oblasti, ktorú „*nanešťastie Baumgarten vynechal vo svojom programe a to je oblasť kultivácie tela*“ (Shusterman 1999, s. 299). Nie inak sa voči nej podľa Shustermana zachovala aj filozofia moderny. Opomenúvala ju.

Obrat k mimoumeleckému priestoru je Shustermanom vedený cez problém estetickej skúsenosti. Táto zahŕňa omnoho väčšie pole než by bola jej nežiadúca redukcia na skúsenosť generovanú a vedenú umením. Súčasný a mnou už naznačený trend rozširuje pole predmetu estetiky za pôvodnú heglovskú paradigmatu filozofie umenia. Pre tento krok hovorí estetizácia sveta, estetické dimenzie každodenného života atď. Samozrejme tu sme už priamo pri téme environmentálnej estetiky, ktorá siaha za hranice estetiky prírody, aby ponúkla pohľad na mnohoraké dimenzie ľudského environmentu. K tejto téme sa vrátim v závere. Dodajme však, že napriek istej nekoncízности Shustermanovej pozície a trvalému stavu jej provizórnosti, keď autor dodnes ponúka len pôvodnú definíciu, ktorú ďalej nerozpracúva, podarilo sa mu ustanoviť, alebo minimálne obnoviť záujem o tému estetickej skúsenosti (Carrol 2002; Matravers, 2003; Shusterman a Tomlin 2008).

Obrat k praktickému znamená pre Shustermana návrat k predmodernej predkantovskej estetike. Podľa neho to bol predsa Baumgarten, kto chcel dosiahnuť pre estetiku nielen status vedy, ale jeho návrh obsahuje tiež cieľ zlepšenia senzorickej percepcie. „*Estetika bola zamýšľaná ako normatívny projekt, ktorý mal svojim záberom zasiahnúť za hranicu krásnych umení*“ (Shusterman 2012, s. 113). Navyše, ako Shusterman dodáva, estetika nemala byť len teoretizovaním, ale zahŕňala praktické cvičenia na kultiváciu zmyslovej percepcie. „*Estetika nie je púhou kontempláciou, estetika znamená akciu*“ (Shusterman 2012, s. 113).

Dnes zaznamenávame, tvrdí Shusterman, „*snahy o znovuoobnovenie praktických dosahov estetiky. [...] Aplikácie sú vedené do oblasti "umenia života", každodennej estetiky, varenia, environmentálneho dizajnu, kozmetiky atď. [...] lebo dnešná estetika už nemôže popierať praktickú funkcionálnosť*“ (Shusterman 2012, s. 115).

Autorov myšlienkový obrat k telu (*somatic turn*) v sebe zahŕňa trojicu predchádzajúcich obratov, a možno práve v posilnení kooperácie týchto troch obratov je akoby ich vyústením. Týmto si projekt somaestetiky zasluguje našu pozornosť i napriek tomu, že by sa mohlo zdať Shustermanovo projektovanie somaestetiky ako priveľmi individuálne, vo vzťahu ku konkrétnemu jedincovi, ktorý bude alebo môže, či by mohol konať bez ohľadu na podoby "iného", či už znovu individuálneho alebo širšieho nás zakladajúceho poznania. Ale nie je to tak. Shusterman naopak upozorňuje, že „*každá zmyslová skúsenosť je ukotvená v kultúrnom a poznávacom pozadí*“ (Shusterman 2012, s. 117). Neprekvapí nás, že v samotnom jadre somaestetických metodologických úvah je zreteľne postavená téma interdisciplinarity. Samotný Shusterman povie, že „*interdisciplinárna je kľúčom ku koncepcii somaestetiky*“ (Shusterman 2012, s. 117). Toto konštatovanie nie je samoúčelné. Naopak autorovi poodkrýva možnosť interagovať somaestetiku ako špeciálnu estetiku s veľmi otvorenou varietou disciplín a vied. Somaestetika bola zakladaná do tej istej miery ako praktická oblasť, do akej miery bola vysvetľovaná somaestetika ako teoretická otázka. A tak sa vedľa vetvy analytickej somaestetiky¹ objavuje pragmatická somaestetika² a dokonca somaestetika praktická s naozajstným predmetným poľom, ktoré skôr zahŕňa aktuálnu prax telesnú (cvičenie) než len prostý diskurz o praxi. Práve táto praktická somaestetika (o Shustermanovi je známe, že takéto workshopy sám realizuje a vedie) je zdá sa podstatná pre naplnenie pôvodného zámeru zlepšenia nášho rozumenia telu... (Shusterman 1999, s. 307).

Somaestetiku teda je možné podľa Shustermana chápať ako subdisciplínu estetiky, ako špeciálnu estetiku, ako protipól napr. hudobnej estetiky, environmentálnej estetiky a pod. Avšak jej špecifické zameranie (orientácia na telo) si vyžaduje jednu poznámku. Zatiaľ čo iné špeciálne estetiky sú definované cez druh umenia, alebo špeciálnu oblasť estetických objektov (environment), tak somaestetika sa realizuje krížom cez celú varietu týchto špeciálnych estetik. „*To preto, že rozumie telu nielen ako objektu s estetickými hodnotami, ale poníma ho ako rozhodujúce médium pre zdokonalenie našich komunikácií s inými estetickými objektmi. [...] Je možné ľahko pozorovať somaestetický zakladaný pokrok, zlepšenie presnosti zmyslov, pohybov muskulatúry, povedomie o zážitku, ktoré bezpochyby k pochopeniu a praxi takých tradičných umení ako je hudba, maľba a tanec*“ (Shusterman 1999, s. 308). Cesta na ktorú Shusterman somaestetiku smeruje je za hranicami. Nepochybné za hranicami umenia, konvenčného pojmu estetiky i filozofie. Špekulácii, podľa ktorej by somaestetika mala byť vlastne chápaná ako subdisciplína filozofie samotnej verí pomenej aj samotný autor keď konštatuje: „*vyžadovalo by to širšiu koncepciu filozofie*“ (Shusterman 1999, s. 308).

Vrátim sa ale k pôvodnej otázke a teda či sa podarilo somaestetike zachrániť estetickú skúsenosť a akým spôsobom somaestetika dokázala prispieť do diskurzu estetiky environmentu a estetiky každodennosti. V prvom prípade sa pole predmetu environmentálnej estetiky dostalo do centra Shustermanovho záujmu len ako príklad extenzie pôvodného rámca predmetu estetiky ako filozofie umenia. Priestor, ktorý mu ponúkal ľudský environment nepodchytil, nepostihol, spoľahol sa len zacielenie somaestetiky na otázky tela, jeho sensorických schopností, čo teda nie je málo, ale počiatočný rozvrh nebol dostatočne rozpracovaný. Tu je

¹ Analytická somaestetika je zameraná na deskripciu faktov a teórií. Analytická somaestetika „*popisuje základnú povahu cez telesnosť nazeranej stránky percepcie a praktík, ale tiež ich funkcie v našom poznaní a konštrukcii reality*“ (Shusterman 1999, s. 304). Shusterman inšpirovaný Foucaultom a Bourdieom upozorňuje na také otázky analytickej estetiky: „*ako je telo tvarované mocou, silou a používané ako nástroj na jej udržanie; akým spôsobom sú konštruované telesné normy zdravia, zručnosti, krásy, sexuality a genderu do podoby, kedy odzrkadľujú a podporujú sociálne konštrukcie a sily*“ (Shusterman 1999, s. 304).

² Pragmatická somaestetika je zameraná na metódy. má normatívny a preskriptívny charakter vždy keď predstavuje špecifické metódy pre telesné zdokonaľovanie a vstupuje do ich komparatívnych kritík. Vždy predpokladá analytickú somaestetiku, ale ide ďalej za prosté analýzy a vystupuje viac metodologicky (Shusterman 1999).

teda Shustermanov vklad veľmi "vágny", odkazuje na International Institute of Applied Aesthetics vo fínskom Lahti a pragmaticky ďalej tento kontext v podstate ignoruje. To neznamena, že tu pre reflexiu estetickéj skúsenosti nie je miesto. Naopak, myslím si, že tento priestor, priestor environmentu má bytostne svoje miesta v estetickéj skúsenosti. K uvedenému tvrdeniu porovnaj napr. závery textu *Odkrývanie estetického charakteru (veľko)mesta ako krajiny. Mestský environment v pokantovskej estetike 21. storočia* (Kvokačka 2013).

Omnoho väčší priestor pozornosti somaestetiky získava široko vrstvená problematika estetiky každodennosti. Ona spolu s estetikou populárneho umenia pre Shustermana znovu reprezentuje prekročenie hraníc "krásneho umenia". Tá posledne zmienená nám nie je neznáma, ale postihol ju rovnaký osud a Shusterman, aspoň pokiaľ je nám známe, na tejto oblasti ďalej systematicky a programovo nepracuje. Pri estetike každodennosti Shusterman pozoruje dve línie jej uchopovania, dve línie estetického oceňovania bežných predmetov, udalostí, miest a činností. Alebo sa kladie dôraz na zdôrazňovanie bežnosti, všednosti, ordinárnosti, alebo v druhom prípade naopak zdôrazňovanie špecifického čiastkového estetického charakteru v ktorom ordinárne, bežné veci môžu byť oceňované esteticky cez ich vnímanie a tak transfigurované do špecifickej skúsenosti. Prvá koncepcia tak realizuje oceňovanie ordinárneho ako ordinárneho, pozornosť sa teda nesústreďuje na žiadne výnimočné kvality, ktoré by si vyslúžili špeciálny záujem. Druhý prístup exponuje v premene objekty každodennosti. Tu sa estetické oceňovanie každodennosti dostáva do obdobných pozícií ako sa realizuje v kontakte s umením (vrátane pocitov, zážitkov, emócií) ale bez toho, aby sme pocitovali problematiku, interpretačnú ťažkosť vysokého umenia. Shusterman sa cielene snaží formulovať argumenty v prospech svojho vlastného zámeru, veci somaestetiky a tak sleduje také triviálne oblasti, ktoré každodennosť zbavuje akejkolvek príznakosti estetickéj funkcie (estetika jedla, obliekania, pohybu), lebo všetci nevyhnutne sa stravujeme, obliekame a hýbeme (Shusterman 2012). I tieto triviálne činnosti však môžu, pri troche úsilia zmenou kontextov niest' význačnosť estetických kvalít... Ale či sú spôsobilé v nastolenom trende zvýšenej „zameranosti na estetiku všedného“ (Shusterman 2012, s. 110). priniesť zásadnú rekonfiguráciu poľa predmetu estetiky, akýsi metodologický obrat k somatickému pólu, tak tu je odpoveď minimálne neistá. Nespochybnujem teraz moju prvotnú motiváciu k bližšiemu pohľadu do tejto oblasti, naopak, rozumiem jej ako veľmi produktívnej. Somaestetika však stojí interdisciplinárne na primných východiskách, čo azda spôsobilo, že od prvého rozvrhnutia pred dvadsaťročím sa nedospelo k žiadnej zásadnej evolúcii vlastnej teoretickej pozície, o produktivnosti ktorej to nevytvára nič pozitívne.

Literatúra:

- [1] CARROLL, N. 2002. Aesthetics Experience Revisited. In: British Journal of Aesthetics [online], roč. 42, č. 2, s. 145–168. ISSN 1468-2842.
- [2] DADĚJÍK, O. 2010. Environmentální estetika. In: ZAHŘÁDKA, P. ed. Estetika na přelomu milénia. Vybrané problémy současné estetiky. Brno: Barrister & Principal, s. 373–383. ISBN 978-80-87474-11-2.
- [3] DANTO, A., C. 1964. Artworld. In: The Journal of Philosophy, roč. 61, č. 19, s. 571-584, ISSN 0022-362X.
- [4] HEPBURN, R., W. 1966. Contemporary Aesthetics and Neglect of Natural Beauty. In: WILLIAMS, B. a MONTEFIORE, A. eds. British Analytical Philosophy. London: Routledge and Kegan Paul, s. 285–310.

- [5] MAKKY, L. 2015. Estetická výchova ako nutná zložka vzdelania a výchovy žiaka – interdisciplinárny pohľad. In: Edukácia, roč. 1, č. 1, s. 142–150. ISSN: 1339-8725
- [6] MATRAVERS, D. 2003. The Aesthetic Experience. In: British Journal of Aesthetics [online], roč. 43, č. 2, s. 158–174. ISSN 1468-2842
- [7] MISTRÍK, E. 2015. Somatická estetika (heslo). In: Estetický slovník [online]. [cit. 2015-12-2] <http://www.estetickyslovník.sk/category/texty-hesiel/sn-sr/>
- [8] SHUSTERMAN, R. 2012. Back to the Future: Aesthetics Today. In: The Nordic Journal of Aesthetics, č. 43, s. 104–124. ISSN 2000-9607.
- [9] SHUSTERMAN, R. 1999. Somaesthetics: A Disciplinary Proposal. In: The Journal of Aesthetics and Art Criticism [online], roč. 57, č. 3, s. 299–313. ISSN: 1540-6245.
- [10] SHUSTERMAN, R. 1997. The End of Aesthetic Experience. In: The Journal of Aesthetics and Art Criticism [online], roč. 55, č. 1, s. 29–41. ISSN: 1540-6245.
- [11] KVOKAČKA, A. 2013. Odkrývanie estetického charakteru (veľko)mesta ako krajiny. Mestský environment v pokantovskej estetike 21. storočia. In: ESPES [online], roč. 2, č. 2, [cit. 2015-12-2] <http://casopisespes.sk/index.php/archiv-cisel/rocnik-2-cislo-ii/136-odkryvanie-estetickeho-charakteru-velko-mesta-ako-krajiny-mestsky-environment-v-pokantovskej-estetike-21-storocia>

Mgr. Adrián Kvokačka, PhD.
Inštitút estetiky a umeleckej kultúry
FF PU v Prešove
adrian.kvockacka@ff.unipo.sk

www.casopisespes.sk
